

FRYSKE AKADEMY
Doelestrjitte 8
8911 DX Ljouwert
Tel. 058-131414

DE VRIJE FRIES

JAARBOEK UITGEGEVEN DOOR HET
FRIES GENOOTSCHAP VAN
GESCHIED-, OUDHEID- EN
TAALKUNDE
EN DE FRYSKE AKADEMY

REDACTIE: J. J. KALMA (voorz.), DR. G. BAKKER,
DRS. C. BOSCHMA, W. DOLK (secre.),

H. KINGMANS, JHR. DRS. M. J. VAN LENNEP,
K. SIKKEMA, DR. R. STEENSMA, DR. K. DE VRIES
REDACTIEADRES:

TURFMARKT 24 (FRIES MUSEUM) LEEUWARDEN

VIJFENVIJFTIGSTE DEEL - 1975

B.V. DE HANDELSDRUKKERIJ VAN 1874, LEEUWARDEN



Vervalsing en namaak van zilver in Friesland

K. A. CITROEN



afb. 1. Ronde schotel,
middellijn 260 mm., met
gedreven papavers.
Sneek 1917, door Alle de Haas.
Partikuliere verzameling.

Wanneer men omstreeks 1860 in Europa begint om naast schilder-, teken- en beeldhouwkunst ook gebruiksvoorwerpen te verzamelen, ontstaat daarvoor onder andere een grote vraag naar oud zilver, die niet door het dan nog schaarse aanbod opgevangen wordt. Om toch aan deze vraag te kunnen voldoen worden al spoedig oude zilveren gebruiksvoorwerpen nagebootst of nieuwe van oude of quasi-oude zilvermerken voorzien.

In Holland zijn de zilversmeden dan al door de sinds ongeveer 1830 sterk geïndustrialiseerde zilvernijverheid vervreemd geraakt van het handwerk en zijn traditionele vormen. In Friesland daarentegen wordt ook in 1860 nog grotendeels gewerkt naar opvattingen en technieken uit de voorafgaande eeuwen; grote bedrijven kent men hier dan nog niet, en elke stad en vrijwel elk dorp van betekenis telt nog zijn eigen zilversmeden.

De eerste falsifikaten in Holland zijn sterk historiserend, niet alleen wat de stijl, maar ook wat het onderwerp betreft: het zijn bijna altijd pronkbokalen, druk bewerkt en vaak voorzien van de een of andere echte of pseudo-geschiedkundige voorstelling of inscriptie. Deze vervalsingen worden echter al spoedig onderkend en aan de kaak gesteld, en te oordelen naar de voor zijn tijd voortreffelijk geredigeerde catalogus van de eerste grote zilvertentoonstelling die in ons land gehouden is, bij *Arti & Amicitia* te Amsterdam in 1880, waren daar zo goed als alleen echte stukken aanwezig; geen geringe prestatie op een totaal van niet minder dan 1742 katalogusnummers.

Nadat de geschiedkundige vervalsingen door de mand gevallen zijn, richt de aandacht van het verzamelend publiek zich op het traditionele, druk bewerkte Friese gebruiks-zilver. Dat dit in de jaren 1870 - 1900 ook bij niet-Friezen in de smaak valt, is te verklaren uit de ontwikkeling van de binnen-huiskunst van dat tijdvak, die het equivalent is van wat in Engeland met de naam van *High Victorian* aangeduid wordt. De kamers worden gevuld met een overdaad aan druk bewerkte meubelen en andere gebruiks- en siervoorwerpen, de gordijnen zijn zwaar gedrapeerd en het donkere behang wordt bedekt met een groot aantal schilderijen, soms in drie rijen boven elkaar: de Bisschop-kamers in het Fries Museum te Leeuwarden geven een goede indruk van de sfeer, die uitgaat van de huisinrichting van een welgesteld Nederlander uit die jaren. Dat deze Victoriaanse *horror vacui* zich aangetrokken voelt tot het over zijn hele oppervlakte bewerkte Friese zilver is daarom begrijpelijk. Maar dat zilver moest oud zijn, en daarvan was er nu juist niet veel meer in ons land; want als gevolg van de armoede, veroorzaakt door de landbouwkrisis van 1878 - '95 moest heel wat Friese ambachtskunst verkocht worden, en een groot deel daarvan ging naar Engeland, dat toen niet onze boter, maar wel ons zilver hebben wilde.

En nu komt die vraag naar oud Fries zilver terecht in een provincie, waar het ambacht nog in het geheel niet geïndustrialiseerd is, en waar de zilversmeden, mede door de konstant gebleven plaatselijke behoefte aan brandewijnkommen en geboortelepels in traditionele stijl, vertrouwd gebleven zijn met eeuwenoude ornamenten en technieken. Als daarbij de toen heersende slechte economische omstandigheden worden geteld (waaronder luxe-ambachten het eerste en het langst te lijden hebben), dan is het geen wonder, dat de Friese zilversmid aan deze vraag gaat voldoen.

Nu moeten we wel even trachten te rekonstrueren waaruit die vraag in kwalitatieve zin bestond. De liefhebber van oud zilver was honderd jaar geleden heel wat minder ter zake kundig en veeleisend dan de hem opvolgende generaties. Er bestond nog geen literatuur over het onderwerp, de musea konden hem geen inlichtingen geven en nauwelijks voorbeelden laten zien, en er kwam veel te weinig oud zilver aan de markt om hem in staat te stellen, zijn kennis op proefondervindelijke wijze te vergaren. Als het voorwerp maar oud leek, zowel naar vorm en bewerking als naar de er op aangebrachte tekens, dan was hij al lang tevreden, te meer daar zijn oog bedorven was door de chaos van stijlnabootsing waaruit zijn Victoriaanse interieur samengesteld was.

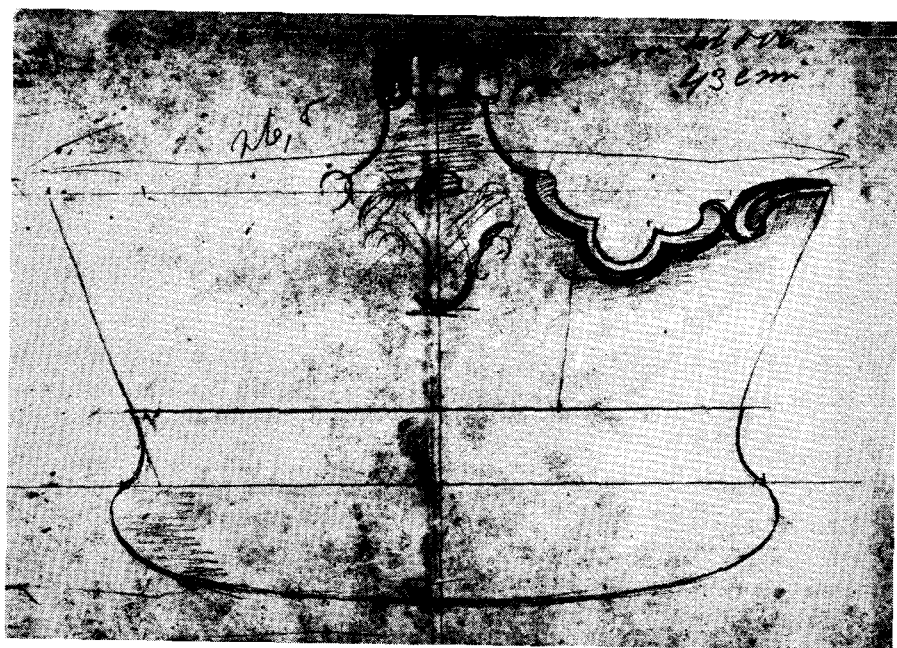
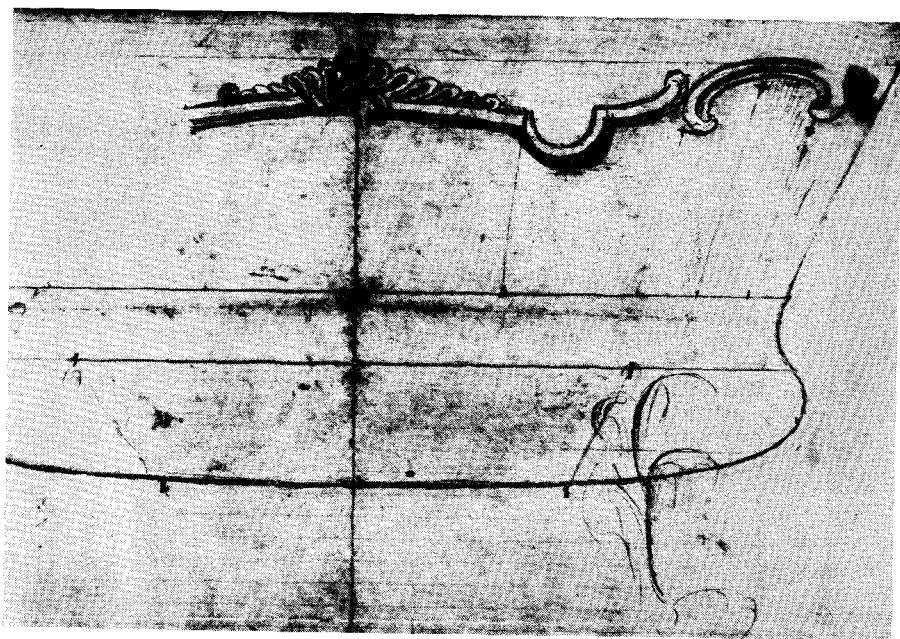
De Friese zilversmid is bij uitstek geschikt om aan deze vraag te voldoen; en wat hij dan maakt is in de meeste gevallen zeker geen pure vervalsing of nabootsing. Hij gaat gewoon door met werken, zoals hij dat van zijn vader en grootvader geleerd heeft. Slechts bij de samenstelling van sommige voorwerpen, vooral thee- en koffieserviezen, verraadt de tijdgeest zich wel eens in onderdelen als dekselknoppen, handvaten en pootjes; zelfs als die van oude voorbeelden nagegoten zijn, passen ze vaak wat stijl of proportie betreft niet altijd bij het korpus, waar ze op- of aangezet zijn.



afb. 2. Rechthoekige theebus met gedreven panelen, hoog 138, lang 70, breed 50 mm. Utrecht, Nederlands Goud- en Zilvermuseum.

Ook de zilvermerken die we op deze voorwerpen aantreffen, kunnen althans aan het begin van het tijdvak 1870 - 1900 niet als misleidende vervalsingen beschouwd worden. Veel gelegenheid om zilver met authentieke oude keuren in handen te krijgen heeft de zilversmid niet: oud zilver wordt vanwege zijn kostbaarheid met zorg behandeld, en waar het meestal solide uitgevoerd is, hoeft het zelden voor reparatie de deur uit.

Op de eerste nabootsingen vinden we dan ook geen vervalsingen of afgietsels van oude zilvermerken (waarvan de betekenis en het systeem toen bovendien nog onbekend waren), maar een grote verscheidenheid van fantasie-merken, soms tot zeven op één voorwerp, en veelal in combinatie met het officiële meesterteken van de vervaardiger en de rijkswaarborgtekens: gehaltemerk, kantoorteken en jaarletter. De opzet tot misleiding is dan ook bij wat dit belangrijke aspect van vervalsing betreft ver te zoeken. We moeten het ontstaan van deze pseudo-oude keuren waarschijnlijk mede in verband zien met de invoerbepalingen van Engeland en de Verenigde Staten, waar men antieke voorwerpen tegen een lager tarief van rechten



afb. 3. Werktekeningen voor voor- en zijaanzicht van een wijnkoelvat, uit de werkplaats van Alle de Haas, Sneek. Arnhem, Nederlands Openluchtmuseum.

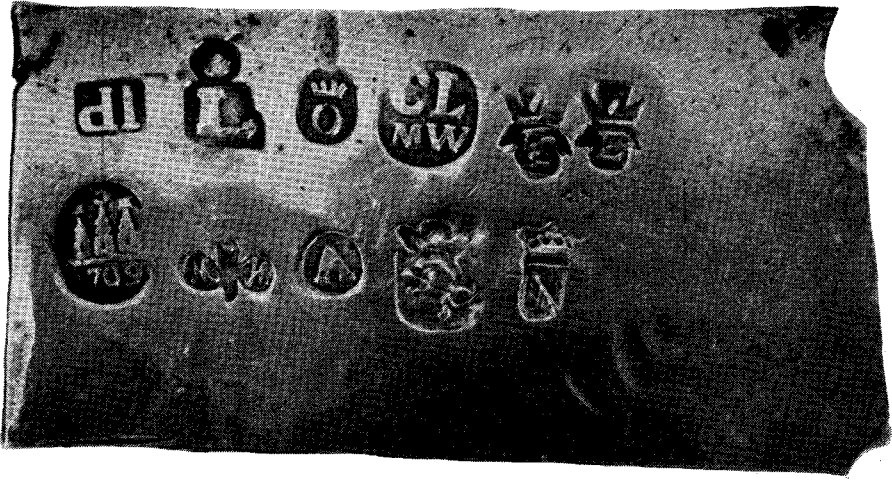
toelaat dan nieuw zilver. Waar de douane in die landen al heel weinig van zilvermerken weet, floreert de uitvoer van zilver met nagebootste merken, vooral naar Engeland. De Engelse importeurs weten, dat dit zilver niet oud is, en ze verkopen het ook niet als zodanig; dit blijkt uit de bewaard gebleven boekhouding van een Londense zilverwinkel, die bij deze importeurs grote bestellingen tegen nieuwprijzen placht te plaatsen. De Engelse verzamelaar is dan al vrij goed op de hoogte van antiek zilver, en hij verzamelt alleen Engels zilver. De voortbrengselen van de Hollandse, Friese en Duitse makers van pseudo-oud zilver vinden in Engeland dan ook uitsluitend aftrek als *curios*: aardige vitrine-voorwerpen zonder pretentie, en tevens geschikt als originele geschenken.

In Friesland wordt de belangstelling voor antiek zilver verder aangemoedigd door een tweetal tentoonstellingen, beide gehouden te Leeuwarden, de eerste in 1900 en de tweede in 1927. In deze drie decennia wordt de eerder geschetste konfrontatie voortgezet en uitgebreid tussen het verzamelend publiek enerzijds, dat voorwerpen zoekt zoals ze op deze tentoonstellingen te zien zijn, en de verschillende zilversmeden anderzijds, die volkomen kapabel zijn om dergelijke stukken te maken, maar die ze niet kunnen verkopen omdat ze nieuw zijn.

De knapste van deze miskende zilverkunstenaars is Alle de Haas, geboren te Lemmer in 1849 en overleden te Sneek in 1923. Zowel zijn vader als zijn schoonvader zijn zilversmeden, en zelf wordt hij in 1877 als meester-zilversmid te Sneek ingeschreven. Hij werkt later nauw samen met zijn plaatsgenoten Ate de Groot Boersma (1839 - 1915) en diens zoon Frederik (1870 - 1950), die in 1866, respectievelijk 1909 meester worden, en met Pier van der Woude (1862 - 1917), ingeschreven in 1898.

De Haas is vooral een uiterst vaardig drijver, die zowel het florale ornament van de vroege Barok als de decoraties uit het begin van de achttiende eeuw goed begrijpt en uitstekend uitvoeren kan. Een voorbeeld van zijn kunnen in de eerstgenoemde stijl is een ronde schotel met gedreven bloemrand uit 1917 (afb. 1), duidelijk geïnspireerd door Hollandse en Duitse voorbeelden uit het midden van de zeventiende eeuw. Zijn beheersing van de Friese Régence-stijl toont hij in de gedreven panelen van een theebus uit 1901 in het Nederlands Goud- en Zilvermuseum te Utrecht (afb. 2), die wat ontwerp en uitvoering betreft sterk lijkt op het werk van Friese meesters als Johannes van der Lely en Egbert Teeklenburg; maar de proporties van het dekselgedeelte en de vorm van de pootjes verraden het oog van de twintigste-eeuwse ambachtsman.

Zowel schotel als theebus zijn volkomen regulair gekeurd met het meester-teken van De Haas en met de rijkswaarborgmerken; ze zijn niet gemaakt met de opzet om het kopend publiek te misleiden. Maar het moet voor deze uitzonderlijk begaafde edelsmid een grote teleurstelling geweest zijn, dat ditzelfde publiek tot hem kwam met de opmerking, dat hij zo iets toch maar niet maken kon. Dat kon hij nu juist bij uitstek wèl; en de vele voorwerpen, die er van hem in omloop zijn zonder zijn meesterteken en voorzien



afb. 4. Koperen plaatje, 30 × 55 mm., met afslagen van nabootsingen van authentieke oude zilvermerken. Bovenste rij: meesterteken van Johannes Pauli (Amsterdam 1728-1744), Zwolse jaarletter van 1726, Hollands herkeurteken van 1807, merk van de Kopenhaagse keurmeester Conrad Ludolf (1679-1729) en Groningse jaarletter van 1755. Onderste rij: Kopenhaags jaarteken van 1709, meesterteken van Jan Hendrik Middelhuysen (Amsterdam 1778-1822), Amsterdamse jaarletter van 1785, gehalte-teken van de provincie Holland (18e eeuw) en stadsteken van Utrecht (18e eeuw). Afkomstig uit de werkplaats van Ate de Groot Boersma, Sneek. Arnhem, Nederlands Openluchtmuseum.



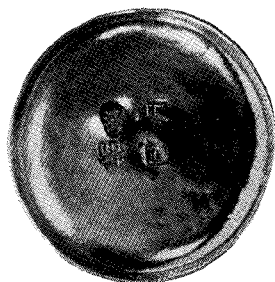
afb. 5. Tinnen plaatje, 42 × 95 mm., met afslagen van nabootsingen van oude en van gefantaseerde zilvermerken. Op de bovenste rij o.a. de goed nagemaakte stadstekens van Rotterdam en Zwolle, en de Rotterdamse jaarletter 'n' van 1771, benevens de slecht nagebootste stadstekens van Sneek en Amsterdam. Op de onderste rij o.a. nabootsingen van de authentieke meestertekens van de Rotterdamse meester 'LH' (werkzaam omstreeks 1770) en van de Amsterdamse zilversmid Jan Buysen (1776-1813). Vermoedelijk afkomstig uit de werkplaats van Alle de Haas, Sneek. Verzameling K. A. Citroen, Amsterdam, naar afslagen met de originele stempels in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem.

van namaak-keuren, zijn even zoveel bewijzen van zijn (door zijn nabestaanden bevestigde) verbittering ¹, en van zijn poging tot revanche. Het is gebeurd, dat men bij hem kwam om een kopie te laten maken van een kort tevoren op een Londense veiling voor veel geld als antiek verworven wijnkoelvat; maar dit voorbeeld was eveneens van zijn hand ... (afb. 3a en b).

De Haas en zijn medewerkers hebben een groot aantal gefantaseerde en namaak-echte zilvermerken gebruikt, maar daarbij is geen enkel stempel, dat op een authentiek Fries teken lijkt; zelfs het gemakkelijk na te maken



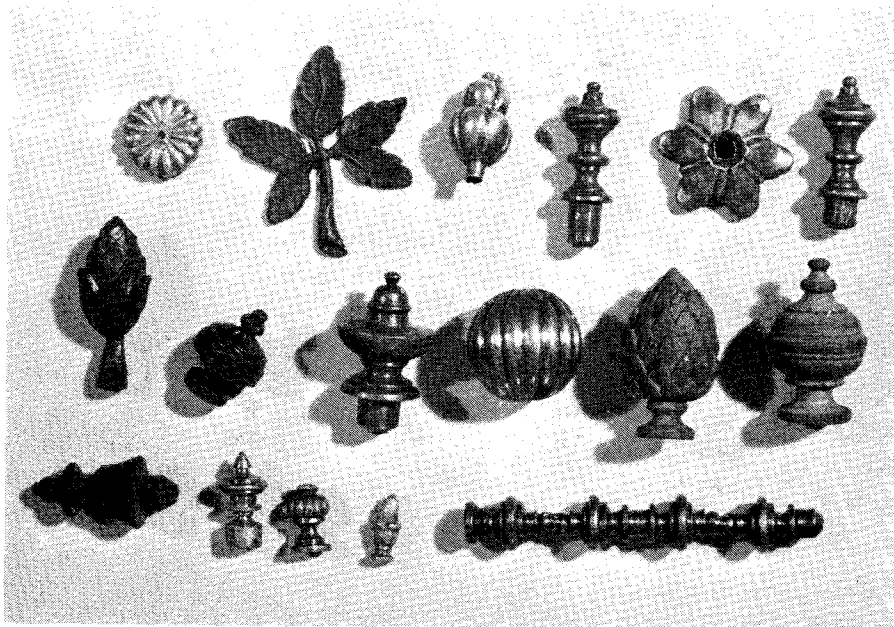
afb. 6. Gedreven en gegoten theepot, hoog 115 mm., uit de werkplaats van Alle de Haas, Sneek. Het stuk, in 1969 door een provinciaal Nederlands museum aangekocht op een Amsterdamse veiling (waar het werd beschreven als 'Zwolle, 1720, door Henricus Voet'), kon na identificatie als vervalsing worden teruggegeven; in 1971 verscheen het, weer als 'Zwolle, circa 1726', op een veiling te Zürich.



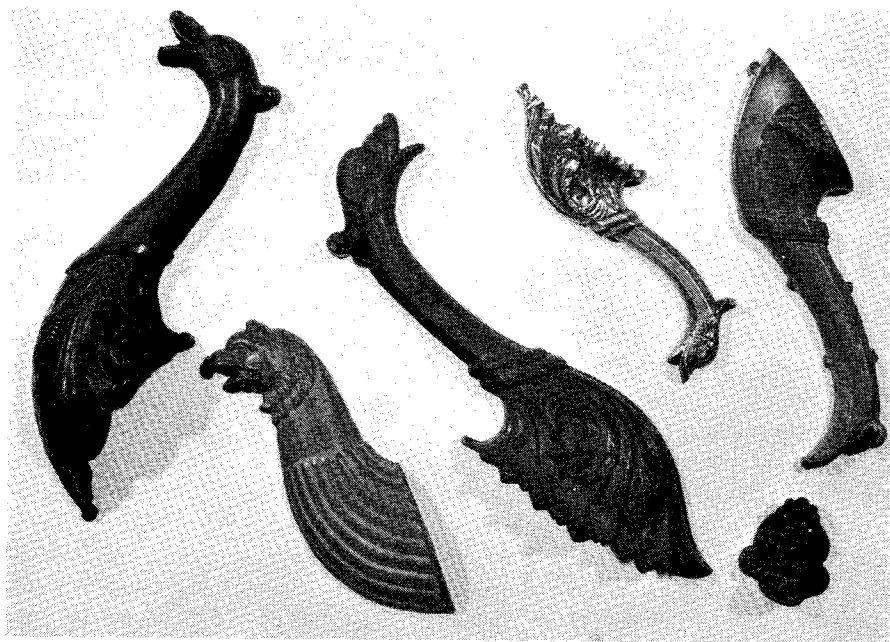
afb. 7. Merken in de bodem van de theepot van afb. 6. De stadstekens van 'Sneek' en 'Zwolle' komen voor op afb. 5, de 'Zwolse' jaarletter L van 1726 op afb. 4; ook het stempel 'E' zou een jaarletter moeten verbeelden. Twee verschillende stadstekens, twee verschillende jaarletters en géén meesterteken op een en hetzelfde voorwerp geven een goed voorbeeld van de argeloosheid, waarmee de Sneker 'vervalsers' hun produkten van merken voorzagen.

meesterteken van een van Friesland's beroemdste zilversmeden, de Leeuwarder Johannes van der Lely (werkzaam van 1695 tot $\pm$ 1750) hebben ze niet gebruikt, ondanks de grote vraag, die reeds als gevolg van de Amsterdamse tentoonstelling van 1880 voor diens werk ontstond, en ondanks de capaciteiten van De Haas en de zijnen om dat werk te imiteren.

Uit een plaatje met afslagen van door hem gebruikte tekens (afb. 4) blijkt, dat ze niet-Friese echte tekens vrij nauwkeurig nagemaakt hebben; op een ander plaatje daarentegen (afb. 5) staan zeer slordig nagebootste merken, en zelf verzonnen tekens. Het enige Friese merk op dit laatste plaatje, het stadsteken van Sneek (bovenste rij, derde van links), is zo grof nagemaakt,



afb. 8. Modellen uit de werkplaats van Alle de Haas, Sneek. Naar het derde voorwerp van links op de middelste rij is de knop van afb. 8 gemaakt. Dokumentatie van het Nederl. Openluchtmuseum, Arnhem.



afb. 9. Modellen voor tuiten van theepotten, waaronder voor die van afb. 6. Dokumentatie van het Nederlands Openluchtmuseum, Arnhem.



afb. 10a. Kandijtafeltje, blad 150×130 mm., hoog 85 mm., uit de werkplaats van Pier van der Woude of van zijn voorganger Johannes Schrijfsma, Sneek. Partikuliere verzameling.



afb. 10b. Zij-aanzicht van het kandijtafeltje. De fantasiemerken 'D', 'bril', 'JJS' en 'bloem' komen vaker in deze kombinaties voor.

dat het niemand hoeft te misleiden; toch gebeurde dat herhaaldelijk, en het is zelfs nu nog het geval.

De samenwerking tussen deze vier Sneker zilversmeden levert een groot aantal voorwerpen op, waarvan die welke gedreven zijn, hoofdzakelijk gemaakt zijn door Alle de Haas en Pier van der Woude, terwijl het gietwerk uit de werkplaatsen van Ate en Frederik de Groot Boersma stamt. Van oude voorwerpen, die voor reparatie in hun ateliers belanden, worden afgietsels en modellen gemaakt; hiervan is een aantal in het origineel of als fotografie bewaard gebleven in de verzamelingen van het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem (De Haas) en het Fries Museum te Leeuwarden (Van der Woude). Naar die voorbeelden wordt een omvangrijke productie opgezet, te oordelen naar wat er nu nog in partikulier bezit en in de handel is. De meest voorkomende modellen zijn vierkante blaadjes met een gegoten rococo-rand, ovale gedreven brandewijnkommen, thee- en koffieserviezen, ronde suikerbussen, en gegoten kandelaars in Louis XIV- en Régencestijl. Afbeelding 6 geeft een voorbeeld van een zeer misleidende vervalsing: alle gegoten onderdelen zijn naar authentieke stukken gemaakt, en ook het gedreven korpus is geïnspireerd op vroeg-achttiende-eeuwse Zwolse en Deventer theepotten. De kleur en de patina van oud zilver zijn zeer goed gelukt, en slechts na beschouwing van de merken op de bodem (afb. 7) blijkt, dat we hier met een vervalsing te maken hebben; de afbeel-



afb. 11. 'Friese' avondmaalsbeker, hoog 172 mm., door de Amsterdamse vervalser. Het graveerwerk is van uitzonderlijk knappe kwaliteit. Partikuliere verzameling; een zo goed als identieke beker bevindt zich in het Museum Willet-Holthuysen te Amsterdam.



afb. 12. Merken en inskriptie op de bodem van de beker van afb. 11. Het merk van Leeuwarden en het meester-teken van Jan Melchior Oostervelt zijn bedrieglijk goed nagemaakt, maar voor het lettertype van de inskriptie 'Claes . Cornelis . Bauckien . Claes : 1688 .' heeft de vervalser naar voorbeelden op laat-achttiende-eeuwse Friese geboortelepels gewerkt.

dingen 8 en 9 tonen de modellen, die voor het maken van verschillende onderdelen van deze theepot gebruikt zijn.

Pier van der Woude neemt omstreeks 1900 de werkplaats van zijn Sneker vakgenoot Johannes Schijfsma over ²; afbeelding 10a toont een Fries kandijtafeltje met gedreven blad, dat blijkens de er op voorkomende fantasie-merken (afb. 10b) door hem of door zijn voorganger gemaakt is.

Behalve het bovengenoemde viertal zijn er in Friesland, en weer vooral in Sneek, nog enkele zilversmeden die, zij het op minder grote schaal, oud zilver nagebootst hebben; ook zij hebben zich wat hun merken betreft, meestal beperkt tot fantasie-tekens.

Wel is er vals zilver met uiterst misleidend nagebootste Friese tekens gemaakt door een Amsterdams zilversmid, die in het eerste kwart van deze eeuw werkzaam was. Zijn specialiteit was knap graveerwerk: er zijn veel achtkante brandewijnkommen, avondmaalsbekers (afb. 11) en geboortelepels van hem in omloop, die heel moeilijk van echt te onderscheiden zijn, ook al door de perfecte wijze, waarop de stempels voor de nagemaakte Friese keuren gesneden zijn (afb. 12). Omdat hij niet in Friesland gewerkt heeft, valt deze zilversmid buiten het bestek van dit artikel. Maar hij wordt hier vermeld zowel om zijn werk te signaleren als om tot de volgende konklusies te kunnen komen voor wat vervalsing en namaak van zilver in Friesland betreft:

Tussen 1860 en 1930 is er in Friesland, vooral in Sneek, een vrij belangrijke produktie van namaak-oud zilver. Die wordt, althans aan het begin van die periode, niet gemaakt uit winstbejag en ook niet met de bedoeling om het kopend publiek te misleiden.

Daarbij is betrekkelijk weinig Fries zilver opzettelijk nagemaakt, en zo goed als nooit zijn hier de authentieke tekens van Friese meesters geïmitteerd; de gevaarlijke vervalsingen van Fries zilver komen alle uit de werkplaats van een Amsterdamse vervalser.

Noten

1. Vriendelijke mededeling van zijn kleinzoon ir. A. de Haas te Bilthoven.
2. Vriendelijke mededeling van zijn kleinzoon prof. dr. C. van der Woude te Leeuwarden.